

GRGA NOVAK

POVJESNIČAR DALMACIJE I POVJESNIČAR SPLITA

2. IV 1888. — 9. IX 1978.

Grga Novak

Devedeset godina života je mnogo, ali je sedamdeset godina plodnog i neumornog rada svakako mnogo više. To su plodovi dostojni cijele grupe znanstvenika, a ne tek jednoga čovjeka.

Svoj život i svoj rad Grga Novak je uglavnom posvetio Dalmaciji. Posebno se odužio Splitu, gradu u kojemu se odgojio, školovao i dobio

poticaj za bavljenje arheologijom i poviješću. Bio je javni radnik neobične širine djelovanja; neuobičajena pojava u naše previše specijalizirano doba. Crpio je građu izravno iz zemlje, iskapanjima kojih se nije odrekao do posljednje godine života; iz mnogih arhiva (Zadar, Split, Venecija, Beč i dr.); iz starih knjiga, političkih brošura i novina te iz suvremene historiografije.

Bogata i burna prošlost Splita naročito ga je privlačila. Obradio je odmah nakon prvog svjetskog rata ekonomsku i trgovačku povijest Splita. Rezultat je knjiga »Split u svjetskom prometu«, izdana 1921. na najprostijem novinskom papiru, ali nabijena gradivom. Tada je započeo rad i na obimnoj »Povijesti Splita« koju je ovaj grad objavio tek 1957—1965. i ponovo prošle godine.

Drugo djelo kojemu je posvetio veći dio života i rada bila je »Povijest Dalmacije«. Izdano je (1944) skraćeno izdanje toga djela; upravo je u tisku »Kratka povijest Dalmacije«, a splitski »Čakvski sabor« priprema potpuno izdanje toga značajnog djela. Sakupljajući građu za »Povijest Dalmacije« proučio je Novak i objavio pet obimnih svezaka »Mletačkih izvještaja« o Dalmaciji iz XVI i XVII stoljeća. Posebno je popularan Novakov ilustrirani pregled povijesti pomorstva na Jadranu »Naše more«.

Kruna arheološkoga rada Grge Novaka zacijelo je »Prethistorijski Hvar«, kojemu je trebalo slijediti još nekoliko srodnih knjiga, ali ga je smrt u tome spriječila.

Nemoguće je u jednom ovakvom prigodnom pregledu obuhvatiti cijelo znanstveno djelo historičara i arheologa Grge Novaka, koje broji preko 500 naslova, a pogotovu njegov društveni doprinos našoj znanosti, kulturi i našem društvu općenito.

Mi Splitsani posebno smo mu zahvalni za naročit doprinos proučavanju prošlosti ovoga grada.

D. K.

Mirjana Škunca

SKLADATELJ JOSIP HATZE

U povodu 100-te obljetnice rođenja

Da bi se bolje upoznao značenje glazbenog stvaraoca kojemu posvećujem ovaj napis u povodu stote godišnjice rođenja, treba imati na umu nekoliko činjenica.

Na muzička zbivanja Splita u desetljećima na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće utjecala su opća društvena i specifična lokalna događanja i previranja. Sjeverna Hrvatska se u okviru Austro-Ugarske bori za

Josip Hatze

autonomiju a napredne snage Dalmacije okupljene oko Narodne stranke joj se priključuju vodeći već niz godina borbu s protalijanski orijentiranom strankom »autonomaša«. Čim je 1882. splitska općina došla u hrvatske ruke odmah je počelo poticanje domaćih naprednih snaga i na kulturno-umjetničkom planu. Centar kulturnog i političkog života novoga Splita bilo je od svog otvaranja 1893. veliko općinsko kazalište. Tradiciju gradske glazbe nastavila je sedamdesetih godina Narodna glazba a 1884. osnovano pjevačko društvo »Zvonimir« je samostalnim vokalnim i vokalno-instrumentalnim koncertima, opernim predstavama i nastojanjima oko stvaranja mogućnosti muzičkog obrazovanja na domaćem terenu najdjelotvornije pridonosile »muzičkom odgoju širih slojeva puka i općem muzičkom preporodu Splita i okoline«. Uz njega niče kasnije još nekoliko sličnih društava koja svojim djelovanjem a ponekad i nadmetanjem u kvantiteti i kvaliteti aktivnosti daju živost, bogatstvo i raznolikost muzičkom životu u srazmjerno još uvijek malom gradu koji je u zanosu narodnog preporoda doživljavao nagli procvat. Malena i već duže vremena muzički anonimna sredina vraćala se ponovo u javnost, postajala u njoj sve prisutnija i zajedno sa Zagrebom i nekoliko drugih gradova u Hrvatskoj gradila polako profesionalnu osnovu na kojoj će se moći razvijati generacija mladih muzičkih stvaralaca, obnovitelja i realizatora ilirskih težnji o nacionalnom smjeru u muzičkoj umjetnosti.

U ovakvim prilikama započeo je u Splitu 21. ožujka 1879. svoj životni put Josip Hatze. Rođen osamdesetih godina prošlog stoljeća on se još nije mogao koristiti povoljnijim uvjetima muzičkog obrazovanja u domaćoj sredini, nego je naprotiv znatno sam sudjelovao u njihovu stvaranju. U rodnom Splitu dobio je temeljno opće obrazovanje. Prva znanja s područja muzičke teorije stekao je uz pomoć talijanskog kompozitora i dirigenta Perigozzija koji se u to vrijeme nastanio u Splitu i vodio »Zvonimira«. Zahvaljujući svojoj nadarenosti i velikom interesu za muziku Hatze se već kao 18-godišnji učenik splitske realne gimnazije predstavio svojim sugrađanima kao kompozitor. Uglazbivši pjesmu »Kad mlidija' umreti« pjesnika Branka Radičevića mladi je autor višestruko zacrtao put svog daljnjeg razvoja. Od svih područja muzičkog izraza vokalne forme će mu uvijek ostati najbliže, i to oni mali oblici u kojima može dati oduška svojoj lirskoj naravi. U izboru sredstava glazbenog izražavanja neće eksperimentirati nego će uvijek težiti da bude jasan, razumljiv i blizak suvremenicima, živo prisutan u svojoj sredini i njezinim naprednim nastojanjima i poduhvatima. U želji da stekne solidno muzičko obrazovanje Hatze odlazi nakon završene gimnazije na Konzervatorij u Pesaro i završava studij kompozicije kod Pietra Mascagnija. Ne prihvativši ponudu svog učitelja da samostalnu djelatnost započne izvan domovine, u Americi, Hatze se vraća u Split. Zainteresiran i agilan brzo se uključio u sve tokove društvenog i muzičkog života svoga grada. Preuzeo je vodstvo »Zvonimira« i dostojno nastavio i razvio njegovo umjetničko i odgojno djelovanje. Iako je s njim izvodio i djela stranih majstora, Hatze je prvenstveno nastojao javnosti približiti domaću zbornu literaturu a hvatajući se u koštac i s većim djelima oratorijskog karaktera razvijao je izvodačke mogućnosti zbora. Prihvativši i mjesto nastavnika muzike na Srednjoj tehničkoj školi Hatze je započeo i svoj dugogodišnji pedagoški rad kojega će rezultat biti nekoliko generacija darovitih pjevača amatera i oduševljenih ljubitelja muzike. Ni u političkim zbivanjima nije promatrač. Već činjenica da je još kao osamnaestogodišnjak, 1898, u jeku borbe protiv autonomstva odabrao za svoju prvu pjesmu stihove srpskog pjesnika Branka Radičevića jasno otkriva ne samo osnovnu crtu njegove osjećajnosti nego i njegovo političko uvjerenje. Kao mladi stvaralac na početku svoje umjetničke karijere on pokazuje spremnost da ga brani te 1907. komponira za Narodnu stranku pjesmu »Padaj silo i nepravdo« na stihove Josipa Smodlake. Jedan od prvih primjera masovne pjesme u nas ova je borbena pjesma poput simbola i himne pratila borbu Narodne stranke stranke sve do I svjetskog rata. Zbog jednostavne ljepote muzike i aktualnosti sadržaja prihvatili su je i nešto pojednostavnili u narodno-oslobodilačkom ratu dalmatinski partizani a preko njih ovako »ponarodenu« i borci iz drugih krajeva. Prenoseća pjesmom smjelo poruku oni najčešće nisu ni znali ime njezina autora. Marljivo dopunjujući svoj stvaralački opus Hatze doživljuje priznanja i izvan Splita. Kantate za soliste, zbor i orkestar i pjesme za glas i klavir iz prvih zbirki pjevaju se i u drugim našim gradovima. Za svoje solo-pjesme Hatze odabire lako prepoznatljiva emotivna stanja i lirski zapazanja. Izriče ih pjevnom i razvijenom, najčešće simetričnom melodijom koja ostaje u prvom

planu. Klavirska pratnja stvara ili dopunjuje opći ugođaj. Jednostavni harmonijski tokovi počivaju na čvrstoj tonalnoj osnovi obogaćenju tek povremenim alteracijama. Sve se to pretežno odvija u okvirima strofne popijevke koje će Hatze, kada ga na to potakne tekst, obogatiti elementima prekomponiranosti. Njegovoj tihoj, radinoj i vrlo senzibilnoj prirodi najbliža je uvijek ostala intimnost ove male forme te je i svoja najvrednija ostvarenja dao u popijevci. U pedesetak svojih solo-pjesama je najspontanije uspijeva dočarati ugođaje i raspoloženja. Zbog toga te zbog zrelosti i umijeća muzičkog oblikovanja svojih pretežno sjetnih razmišljanja i sanjarenja ove se Hatzeove lirske minijature ubrajaju u najbolje stranice ne samo domaće nego i evropske vokalne lirike. Najopsežniji iako ne i najuspješniji Hatzeov stvaralački poduhvat u ovom prvom razdoblju njegova kompozitorskog rada je opera »Povratak« koju je posvetio svom učitelju Mascagniju. Libreto joj je izrađen po drami »Truli dom« Srđana Tucića sa sadržajem iz suvremene problematike iseljenika. Odjek nakon zagrebačke praizvedbe bio je velik ali dvojak. Jedni su u djelu pozdravljali »pravu pučku operu«, a drugi su u njezinoj belkantističkoj raspjevanosti ustanovili suviše nametljivo prisustvo uzora, muzičko-scenskog izraza Hatzeova učitelja Mascagnija. Bez obzira na nedostatke koji su razumljivi u prvom pristupu složenom zadatku kakav je komponiranje opere, te izvjesnih podudarnosti s operom »Cavalleria rusticana« u oblikovanju i vođenju zvukovnih i dramatskih tokova, sigurno je da je Hatzeov »Povratak« u vrijeme svog nastanka u prijelaznom periodu između Zajca i pune afirmacije nacionalnog muzičkog izraza bio važan prilog ovom području naše glazbene baštine. Služeći se vješto sredstvima i tekovinama talijanskog verističkog kazališta, Hatze na sceni svoje opere oživljuje Dalmaciju ali zasada samo vizualno jer u njegovoj muzici, koja inače otkriva nadarenog melodičara, još nema obilježja narodnog melosa.

Budući da se deklarirao kao rodoljub koji priželjkuje slom Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje zajednice jugoslavenskih naroda Hatze provodi godine I svjetskog rata na albanskom frontu. Po završetku rata vraća se u Split te prihvaća i sve do tridesetih godina vodi novoosnovano muzičko društvo »Guslar«, zatim upotpunjava i dovršava priručnik »Nauk o kontrapunktu i fugi« te komponira. U nastojanju da upozna značajke naše narodne muzike on sakuplja, proučava i obrađuje narodne napjeve. U tom se smjeru razvija i njegov kompozitorski rad. No sva su ova djela samo predradnje za novi veliki stvaralački napor. Sve ga više zaokuplja ideja o pisanju nove opere. Problematiku s domaćeg terena je pronašao u romatičnom epu »Bijedna Mara« Luke Botića. Ljubav između Turčina Adela i kršćanke Mare kao srž radnje u kojoj se suprotstavljaju i zbog predrasuda tragično sukobljuju dva svijeta, bila je jak dramski stimulans a osjetio je da će mu i različitost muzičke folklorne osnove dalmatinskog i turskog ambijenta pružiti zanimljive mogućnosti karakterizacije likova i situacija. Tako je 53-godišnji maestro dovršio svoju drugu operu pod nazivom »Adel i Mara« na libreto koji mu je prema Botićevu epu i istoimenoj drami Nike Bartulovića napisao dr Branko Radica. Uspjeh proizvodbe u Ljubljani 1932. a ubrzo zatim i izvedaba opernih ansambala u Beogradu, Zagrebu i Splitu — 1933. —

pokazale su da je Hatze postigao cilj. Stvorio je prvu narodnu operu. Koristeći se dakle više obilježjima folklora Hatze je svojom glazbom vješto dočarao dalmatinski i orijentalni kolorit. Gradio je i razvijao muzička zbivanja analogno razvoju dramatike na sceni. Svoje djelo naziva muzičkom dramom. Ono to i jest po prožimanju i povezanosti osnovnih sredstava muzičko scenskog izraza, teksta i muzike. No tretman samih glazbenih izražajnih elemenata nije ravnopravan jer orkestralna dionica ne prati nadahnuti i inventivni uzlet Hatzeove melodike vokalnog dijela partiture. Tako Hatzeovo djelo doživljujemo kao lirsku operu u kojoj autor spontanom i bogato razvijenom melodikom izražava unutrašnja dramatska zbivanja svojih protagonista. Možda bi spretna intervencija u orkestralnom dijelu partiture pomogla da snaga humane autorove poruke dođe snažnije do izražaja.

Osam godina kasnije Hatze priprema komponiranje treće opere. No početak II svjetskog rata i okupacija Splita su ga u tome prekinuli jer on u tim sudbonosnim časovima svoje zemlje odlučuje da se, iako ne više mlad, aktivno priključi narodnooslobodilačkom pokretu. Tako 65-godišnji Hatze u prosincu 1943. u privremeno oslobođenom Hvaru, kao najstariji prisutni umjetnik, predsjedava Konferenciji umjetnika i kulturnih radnika Dalmacije. Poslije evakuacije srednjodalmatinskih otoka Hatze je sa zbjegom prebačen u Italiju a odatle u egipatsku pustinju El Shatt, gdje u teškim uvjetima i neizvjesnosti okuplja zaraznim poletom i preuzima vodstvo Centralnog zbora jugoslavenskog zbjeга. Upornim nastojanjem i radom uspijeva ga razviti u reprezentativno izvođačko tijelo s kojim je u godinu i pol dana do povratka u oslobođenu zemlju priredio velik broj koncerata. Nakon oslobođenja Hatze se ponovo vraća u Split gdje u miru nastavlja rad. Mladim generacijama želi prenijeti svoja bogata iskustva, koja sakuplja u priručnike. Još uvijek komponira. Rezultat su zborna djela različitih sadržaja, s orkestralnom pratnjom ili bez nje. Uz navedene oblike rada Hatze je i dalje aktivno surađivao u kulturnom i političkom životu svoga grada a bio je i član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti izvan radnog sastava. Umro je u Splitu 30. siječnja 1959.

Polazeći od činjenice da čovjek vrijedi onoliko koliko ga prihvati sredina u kojoj djeluje, možemo zaključiti da je Hatze uspješno ispunio svoju umjetničku i životnu misiju. Uspomena na njega čuva se s poštovanjem i ponosom uz nova, ponovna i sve brojnija izvođenja njegove muzike.